

Macikų lagerių atminties grupės ir joms būdingi naratyvai

Dr. Justas Stončius

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. p. justston@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje¹ analizuojami karo belaisvių ir civilių prisiminimai, kalėjusių nacistinės Vokietijos Stammlager (Stalag) 331 (Stalag I C (Heydekrug)) ir Stalag Luft VI stovykloje, NKVD 184-ajame karo belaisvių lageryje ir 2652-ojoje specialiojoje karo belaisvių ligoninėje, Lietuvos SSR vidaus reikalų ministerijos (MVD) pataisos darbų kolonijoje Nr. 3. Remiantis atsiminimais siekiama išanalizuoti Macikų lagerių *atminties* (arba *atsiminimų*) grupių (su)formuotus naratyvus, apibendrinant jų turinį ir susisteminant juose dominuojančius siužetus: apie kalinimo sąlygas, santykius su lagerių vadovybėmis, bandymus pabėgti, *etc.*

Esminiai žodžiai: *Macikai, Stalag 331 (I C), Stalag Luft VI, 184-asis lageris, 2652-oji specialioji ligoninė, Pataisos darbų kolonija Nr. 3.*

Abstract. The article analyzes the memories of prisoners of war and civilians imprisoned in Nazi Germany Stammlager (Stalag) 331 (Stalag I C (Heydekrug) and Stalag Luft VI camps, the 184 Prisoner of War (POW) Camp of the NKVD and the 2652 Special POW Hospital, the Ministry of the Interior of the Lithuanian SSR (MVD) in Corrective Labour Colony Number 3. Based on the memoirs, the aim is to analyze the narratives formed by the memory (or memoirs) groups of the Macikai camps, summarizing their content and systematizing the plots that dominate them: conditions in prisons, relations with the management of the camps, attempts to escape, *etc.*

Keywords: *Macikai, Stalag 331 (I C), Stalag Luft VI, 184 Prisoner of War Camp, 2652 Special Hospital, Corrective Labour Colony Number 3.*

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Tamsiojo paveldo“ panauda Lietuvos atminimo kultūroje: Macikų lagerių atvejo tyrimas (2020–2021) (S-REP-20-2).

Įvadas

Macikų lageriai – dviejų totalitarinių sistemų (nacistinės ir sovietinės) kalinimo įstaigos. Dėl jose kalintų grupių įvairovės, jų patirčių šis lagerių kompleksas tapo unikaliu istoriniu objektu, reikšmingu tarptautinėje erdvėje.

Po 1939 m. kovo 22 d. aneksijos Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie nacistinės Vokietijos. Pirmosios Lietuvos Respublikos karinis dalinys (7-ojo žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pėstininkų pulko įgula) pasitraukė iš Macikuose įrengtos kareivinių teritorijos. Neilgai trukus, 1941 m., Macikuose buvo įkurta karo belaisvių stovykla, kuri veikė iki pat 1944 m. Joje buvo kalinami Belgijos, Didžiosios Britanijos, JAV, Kanados, Lenkijos, Prancūzijos, Sovietų Sąjungos (SSRS) karo belaisviai. Stovykla dėl įvairių žinybinių, organizacinių pertvarkymų ne kartą keitė savo pavadinimą². 1941 m. birželio–liepos mėn. įkurtas Stammlager 331, kuris 1941 m. spalio–gruodžio mėn. (nėra žinoma, kada tiksliai) pervadintas į Stammlager I C. Naciai patogumo dėlei tokius lagerius vadino Stalag, tad su(si)formavo pavadinimas Stalag 331, Stalag I C, dar pridėdavo Heydekrug, kad būtų aišku, kur lageris lokalizuojasi. Tokie lagerio pavadinimai pritapo ir dokumentacijoje. Stalag 331, Stalag I C (Heydekrug) buvo skirtas raudonarmiečiams belaisviams. Stammlager (Stalag) Luft VI – tai antras lageris, įsteigtas 1943 m. Jis buvo skirtas kalinti į nelaisvę paimtų sąjungininkų (vakariečių) karo aviacijos pilotus. 1944 m. rugpjūčio mėn. abu lageriai buvo evakuoti³.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Macikų karo belaisvių stovykla pateko į SSRS dispoziciją. Visų buvusių nacistinių karo belaisvių lagerių teritorijoje buvo įkurti trys savarankiški, bet dviem skirtingoms SSRS NKVD žinyboms priklausę lageriai: 1) LSSR NKVD Pataisos darbų kolonija Nr. 3, priklausiusi SSRS NKVD GULAG'o sistemai. 1944–1955 m. sovietai čia laikė politinius ir kriminalinius kalinius (lietuvius, rusus, lenkus, baltarusius ir kitų tautybių asmenis)⁴; 2) LSSR NKVD 184-asis karo belaisvių lageris, priklausęs SSRS NKVD karo belaisvių ir internuotųjų reikalų vyriausiajai valdybai (GUPVI⁵); 3) LSSR NKVD 2652-oji specialioji karo belaisvių liginė, priklausiusi taip pat SSRS NKVD GUPVI⁶.

² MĖLINAUSKAS, Stasys. *Macikai: sugrįžimas atminties takais*. Šilutė, 2014, p. 5.

³ ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė; BUBNYS, Arūnas. Šilutės (Macikų) nacių karo belaisvių stovyklos 1939–1944 metais. In *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015, p. 18–59.

⁴ BURAUŠKAITĖ, Teresė Birutė; JANKAUSKIENĖ, Edita. GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m. In *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015, p. 117.

⁵ Главное управление по делам военнопленных и интернированных.

⁶ TININIS, Vytautas. Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių Macikų lageris 1945–1948 m. In *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015, p. 62.

Istoriografijoje analizuota Macikų lagerių istorijos raida. Istorikai Arūnė Arbušauskaitė ir Arūnas Bubnys⁷ ištyrė Vakarų antihitlerinės koalicijos (JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos ir kitų) karo belaisvių ir specifinį raudonarmiečių belaisvių statusą, nacistinės Vokietijos stovyklų tipus, jų struktūras, Macikuose kalėjusių belaisvių buitį. Vytautas Tininis⁸ atskleidė Macikų lagerių raidą 1945–1948 m. laikotarpiu: 184-ojo Šilutės (Macikų) karo belaisvių lagerio ir SSRS NKVD 2652-osios specialiosios karo belaisvių ligoninės įsteigimą, lagerio ir belaisvių ligoninės struktūrą, pateikė statistinius duomenis, schemas. Vakaruose publikuojamoje mokslinėje ir populiarioje literatūroje egzistuoja vaizdinys, pagal kurį sąjungininkų belaisviai nuolatos bandydavo pabėgti iš *Luft* stovyklų. Tuo tarpu kiti lagerių gyvenimo aspektai, tokie kaip jų valdymas, kasdienybė, laisvalaikis, skirtingų tautybių belaisvių tarpusavio santykiai, buvo menkai analizuojami ir viešinami. Teresė Birutė Burauskaitė ir Edita Jankauskienė⁹ detaliai tyrė LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus Nr. 3 raidą – struktūrą, kalinių gyvenimo sąlygas. Tačiau galima pastebėti, kad iki šiol akademiniam diskurse nėra teiktas didesnis dėmesys karo belaisvių ir civilių atsiminimų tyrimams, įkalintų asmenų mikropasaulį atspindintiems egodokumentams, kuriuose užfiksuoti „žiaurumo patirtis“ perteikiantys pasakojimai padeda atskleisti smurtinės sistemos charakteristiką ir išlaikyti totalitarinių politinių režimų nusikaltimų veiklą kolektyvinėje atmintyje. Būtent ištyrus atsiminimuose atsiskleidžiančias patirtis, nustatčius dominuojančius naratyvus, būtų galima įvertinti, ką svarbu akcentuoti atminimo kultūros diskurse, kas nebūtų nutolę nuo karo belaisvių bei GULAG'o kalinių autentiškų patirčių. Todėl šio tyrimo tikslas – remiantis egodokumentiniais šaltiniais, išanalizuoti Macikų lagerių *atminties* (arba *atsiminimų*) grupių (su)formuotus naratyvus, apibendrinant jų turinį ir susisteminant juose dominuojančius siužetus. Siekiant užsibrėžto tikslo, išsikeliama uždaviniai:

1) Nustatyti Macikų lagerių Stalag 331 (Stalag I C Heydekrug) ir Stalag Luft VI, LSSR NKVD 184-ojo karo belaisvių lagerio, LSSR NKVD 2652-osios specialiosios karo belaisvių ligoninės, LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus Nr. 3 atsiminimų grupes, kurios palaiko viešuosius prisiminimus;

2) Iširti ir susisteminti buvusių Macikų lagerių kalinių (*atminties* (arba *atsiminimų*) grupių) naratyvuose palaikomus siužetus.

Tyrimo objektas – buvusių Macikų lagerių *atminties* (arba *atsiminimų*) grupių naratyvų turinį formuojančios reikšmės ir vaizdiniai.

Lagerių suformuotose ribose visapusiška materialinių ir socialinių žmogaus gyvenimo formų, mąstymo ir elgesio analizė yra vienas iš galimų būdų pažinti belaisvius, jų tarpusavio santykius, kalinimo sąlygas, *etc.* Todėl atskleidžiant Macikų lagerių atsiminimų grupių naratyvus, tradicinius šaltinius – oficialius (archyvinius) dokumentus – svarbu papildyti buitinio gyvenimo detalėmis, sakytine istorija, memuarais, dienoraščiais

⁷ ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė; BUBNYS, Arūnas. Op. cit., p. 26–28.

⁸ TININIS, Vytautas. Op. cit., p. 60–109.

⁹ BURAUŠKAITĖ, Teresė Birutė; JANKAUSKIENĖ, Edita. Op. cit., p. 110–143.

ir laiškais. Vis dėlto tokį tyrimą apsunkina tai, kad iki šiol daugiausia egodokumentų yra išlikę iš laikotarpio, kai Macikų lageris buvo subordinuojamas specialių Vermachto žinybų. Tuo tarpu iš GULAG'inio laikotarpio tėra tik nuotrupos, kurios iš dalies padeda suformuoti lageryje kalintų asmenų patirčių vaizdinį.

Macikų lagerių atsiminimų grupės

Macikų lagerių komplekse įgytas trauminės patirtis perteikiantys pasakojimai bei kiti semantiniai suvokiniai įreikšminami atsiminimų grupėse. Šios atsiminimų grupės egzistuoja ne tik Lietuvoje, bet ir užsienio šalyse. Tokiu būdu šis objektas yra ne tik vertinga „konfliktų“ praeities pažinimo galimybė, bet ir atskirų „atminties grupių“ tapatumo dalis.

Macikų lagerių atsiminimų grupių formavimąsi lėmė įvairios aplinkybės. Pirmiausia Lietuvoje joms atsirasti kliudė tai, kad sovietmečiu Macikų lagerių istorija buvo nutylima. 1949 m. SSRS pasirašė konvenciją „Dėl elgesio su karo belaisviais“, kuria įsipareigojo saugoti karo belaisvių kapines ir rūpintis jomis, taip pat, esant galimybei, leisti užsienio šalių atstovams jas aplankyti¹⁰. Sovietų Sąjunga stengėsi formuoti tarptautinius įsipareigojimus vykdančios šalies įvaizdį. Atsižvelgdama į Kremliaus politinį kursą, 1950 m. SSRS MVD vadovybė pradėjo savo ankstesnių darbų peržiūrą. Tuo metu Lietuvos SSR MVD gaudavo SSRS MVD užklausas apie mirusių karo belaisvių palaidojimo vietas, jų tvarkymą ir priežiūrą, reikalavimus patikslinti mirusiųjų sąrašus, belaisvių vardus ir pavardes¹¹. Tačiau dėl stovyklos istorijos daugiasluoksniškumo ji nebuvo sovietams tinkama atminimo įamžinimo vieta. 1955 m. uždarius lagerį buvo bandyta sunaikinti ir kapines. Buvo parengtas teritorijos „melioravimo“ projektas. Nors šis projektas nebuvo įgyvendintas ir kapinės išliko, šioje vietoje ganėsi gyvuliai, važinėjo traktoriai, buvo kelias¹². XX a. 7-8-ajame dešimtmetyje didžioji dalis stovyklos pastatų buvo sugriauta ir jų vietoje įrengtas pensionas senyviems žmonėms, turintiems psichinę negalią, taip pat laikyti paaugliai bei vaikai. Sovietmečiu žuvusiems karo belaisviams atminti Macikuose nebuvo pastatyta jokių atminimo ženklų.

Macikų lagerio kompleksas kaip galimas nacių ir sovietų nusikaltimų atminties objektas pradėtas traktuoti tik Atgimimo ir posovietiniu laikotarpiu. Iki tol XX a. 7-ajame dešimtmetyje buvo išspausdinti keli straipsniai apie nacistinės Vokietijos karo belaisvių lagerius laikraščiuose „Komunistinis darbas“ ir „Tiesa“. Straipsniuose atsispindėjo pastangos formuoti Macikų belaisvių lagerių vaizdinį, kaip kalėjusių raudonarmiečių patirtų žiaurumų. 1963 m. laikraštyje „Komunistinis darbas“¹³ buvo publikuotas

¹⁰ TININIS, Vytautas. Op. cit., p. 108.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Pėdsakai neišblėso. *Komunistinis darbas*, 1963, Nr. 134, p. 5.

straipsnis apie Macikų karo belaisvių stovyklą ir jos kalinius raudonarmiečius bei antihitlerinės koalicijos sąjungininkus vakariečius (prancūzus, anglius, amerikiečius) bendru pavadinimu „Pėdsakai neišblėso“. Buvo negailėta liudijimų, pabrėžusių sunkias lagerio kalinių sąlygas ir ypač tragišką raudonarmiečių belaisvių situaciją. Atgimimo laikotarpiu šis objektas pradėtas traktuoti kaip lietuvių martirologijos (kančių) vieta – GULAG'o vieta.

Lietuvoje susiformavo atsiminimų grupė, kurią sudarė Macikų GULAG'o lageryje kalėjusių asmenų artimieji. Publikuoti buvusių kalinių (pvz., mokytojo Broniaus Antanaičio¹⁴) arba jų artimųjų (pvz., veterinarijos gydytojo Lauryno Lopo) atsiminimai¹⁵. Macikų lagerių kompleksas 1993 m. buvo įrašytas į Lietuvos Respublikos vertybių registrą kaip valstybės saugomas nacionalinio lygmens objektas. Tais pačiais metais Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Šilutės skyriaus iniciatyva išlikusiame lagerių karcerio pastate buvo atidarytas Macikų lagerio karceris-muziejus (1995 m. tapęs Šilutės Hugo Šojaus muziejaus padaliniu). Be to, Macikų lagerių kompleksas yra tapęs ir Lietuvos istorijos politikos apie sovietines represijas dalimi. Pavyzdžiui, knyga „Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse“ pristatyta Lietuvos okupacijos 75-mečiui bei Gedulo ir vilties diena paminėti skirtame renginyje, vykusiame Lietuvos Respublikos Seime ir Gdansko Antrojo pasaulinio karo muziejuje¹⁶.

Buvęs Macikų lagerio objektų kompleksas yra atsidūręs ne tik vietinio (Šilutės rajono savivaldybės), bet ir valstybinio lygmens (Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto) institucijų dėmesio lauke. Macikų lagerio teritorijoje paminklus pastatė Lietuvos, JAV, Vokietijos, Lenkijos, Belgijos ir Rusijos visuomeninės ir valstybinės organizacijos, suinteresuotos savo karo aukų atminimu.

JAV valstybinio lygmeniu teikiamas dėmesys Macikų belaisvių atminimui. 2015 m. gegužės 25 d., JAV minint valstybinę Karių atminimo dieną (paskutinį gegužės mėn. pirmadienį), Macikuose lankėsi JAV kariškių ir ambasados delegacija, Lietuvos karių jūrų pajėgų atstovai. Macikų lagerio kapinėse, prie 1996 m. amerikiečių pastatyto simbolinio paminklo žuvusiems JAV armijos aviacijos korpuso lakūnams atminti, buvo padėta gėlių¹⁷. Šis paminklas skirtas atminti visus Macikų belaisvių stovykloje kentėjusius ir žuvusius amerikiečių karius.

Viena didžiausių ir aktyviausių atsiminimų grupių susiformavo Jungtinėse Amerikos Valstijose, kurią sudarė Stalag Luft VI belaisviai, jų artimieji. Viena jų yra „392nd

¹⁴ ANTANAITIS, Bronius. Žodžiai iš pragaro. Vilnius, 1991.

¹⁵ Veterinarijos gydytojas Laurynas Lopa. Vilnius, 2002.

¹⁶ Kronika – REMEMOR [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://genocid.lt/centras/lt/2535/a/>>.

¹⁷ JOKUBAUSKAITĖ, Saulina. Macikuose pagerbti Antrojo pasaulinio karo metu žuvę JAV kariai [interaktyvus, žiūrėta 2015 05 27]. Prieiga per internetą: <http://www.silutesnaujienos.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=11323:macikuose-pagerbti-antrojo-pasaulinio-karo-metu-uv-jav-kariai&catid=81:naujienos&Itemid=136>.

Bomb Group Memorial Association“¹⁸. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, į Macikų lagerį atvyko buvęs kalinys, sunkiojo bombonešio B-52 įgulos narys Claude Watkins¹⁹. Sukurtas „The American Air Museum“ Didžiojoje Britanijoje, kuris kaupia istorijas asmenų, tarnavusių JAV ir britų karališkosiose oro pajėgose. Tarp jų yra buvusių Stalag Luft VI karo belaisvių. Šiame muziejuje pasakojama apie dviejų tautų (amerikiečių ir britų), susivienijusių karo metais, praradimus, meilę ir tarnybą karinėse oro pajėgose nuo Pirmojo pasaulinio karo iki šių dienų. Šis muziejus savo oficialiame tinklapyje ragina visuomenę prisidėti prie kariškių virtualaus memorialo kūrimo²⁰.

Didžiojoje Britanijoje pastebimos pavienės artimųjų iniciatyvos atminti karo belaisvius. Pavyzdžiui, Stalag Luft VI kalėjusio Ken Fenton artimieji sukūrė jam internetinį puslapį, kuriame pateikiamos belaisvių kalinimo patirtys, jų nuotraukos ir lagerio piešiniai²¹.

Rusijos Federacijoje veikia bent keli karo veteranų ir karo belaisvių forumai, kuriuose mainomasi informacija apie Stalag 331 (I C). 2017 m. Vanda Curkan perleido savo tėvo, buvusio Stalag I C kalinio, vieno 1943 m. rugpjūčio mėn. pabėgimų iš jo organizatorių Jurijaus Curkano prisiminimus²². Duomenų apie Stalag 331 (I C) belaisvius yra surinkta Rusijos Federacijos gynybos ministerijos archyvo bazėje „Pamyat naroda“ (rus. „Память народа“)²³. Šis archyvas perėmė karo belaisvių medžiagą iš Freiburgo. Kita vertus, žuvusiems raudonarmiečiams belaisviams atminti Macikuose sovietmečiu nebuvo pastatyta paminklo. Padėtis pasikeitė tik 2010 m. liepos 17 d., kai Macikų kapinėse buvo pastatytas paminklas, skirtas atminti karo belaisvių Macikų lageryje žuvusius Raudonosios armijos lakūnus. Paminklas pastatytas Rusijos ambasados Lietuvoje iniciatyva, o jo atidengimo ceremonijoje dalyvavęs Rusijos generalinis konsulas Klaipėdoje Anatolijus Krotkovas minėjo, kad renkama informacija knygai apie Stalag Luft VI koncentracijos stovykloje Macikuose kalintus karo belaisvius – fiksuojami buvusių kalinių ir jų artimųjų pasakojimai²⁴. Konsulas taip pat dėkojo Šilutės rajono savivaldybės vadovams ir administracijos darbuotojams, kad paminklo statytojai nepajuto jokių politinių prieštaravimų ar biurokratinių trukdžių.

Vokietijoje Vermachto karių, kalėjusių Macikuose, atsiminimų grupė nesusiformavo, nors jos istoriografijoje sovietinio karo belaisvių lagerio Nr. 184 ir spec. ligoninės Nr. 2652 faktologija domimasi. Ko gero, tai susiję su tuo, kad po karo Vokietijos

¹⁸ *392nd Bomb Group* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://b24.net/>>.

¹⁹ ŽIEMYTĖ, Ivona. „Pragaro duobė“ Macikuose. *Vakarų ekspresas*, 2002 07 30, Nr. 174, p. 3.

²⁰ *The American Air Museum* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.americanairmuseum.com/>>.

²¹ *Ken Fenton's War* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://kenfentonswar.com/>>.

²² ЦУРКАН, Юрий. Последний круг ада. Одесса, 1967.

²³ *Память народа* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://pamyat-naroda.ru/>>.

²⁴ GRINČINAITIS, Sigitas. Macikų kapinėse – paminklas sovietų karo lakūnams. *Šilutės naujienos*, 2010 08 02, Nr. 55, p. 1, 8.

Federacinės Respublikos visuomenėje apie karo belaisvių stovyklas ilgą laiką buvo tylu²⁵. Toji tyła buvo glaudžiai susijusi su Antrojo pasaulinio karo vertinimu – su vokiečių prisiėmimu kaltės dėl Antrojo pasaulinio karo. XX a. 6-ajame dešimtmetyje žiniasklaidoje buvo išsamiai rašoma apie grįžtančius karo belaisvius, tačiau nieko apie pačias stovyklas, kuriose šie žmonės gyveno kone dešimtmetį. Prisiminimai buvo dar gyvi, tačiau dažnai paliekami asmeniniai sferai, neviešinama. Karas ir visa, kas buvo su juo susiję, turėjo būti užmiršta. Tuo metu daugelis buvo pragmatiškai susitelkę į „atkūrimą“ ir „ekonominių stebuklą“, todėl nebuvo girdėti jokių viešų kritinių pasvarstymų apie tautos pagrindus ir pačių žmonių prisiminimus²⁶. Buvo stengiamasi sukurti ramią ir idilišką tikrovę, vengiant nepatogios praeities. Kita vertus, valstybiniu lygmeniu 2005 m. Vokietijos ambasada Macikų kapinėse pastatė paminklą visoms šioje žemėje palaidotoms nacizmo aukoms.

Macikų lagerių atsiminimų grupių palaikomų pasakojimų turinio analizė

Tyrimo metu išskirtos keturios atsiminimų grupės: 1) Stalag 331 (I C) belaisviai raudonarmiečiai, 2) Stalag Luft VI kaliniai, 3) NKVD lagerio Nr. 184 kaliniai ir spec. ligoninės Nr. 2652 „pacientai“ Vokietijos ir jos sąjungininkų kariai belaisviai, 4) Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 kaliniai. Šios atsiminimų grupės patyrė skirtingus totalitarinius režimus (nacistinį ir sovietinį), tačiau jų išgyvenimai turėjo panašumų ir skirtumų, kuriuos nustatyti galima lyginamuoju metodu – nustatčius liudijimų ir vaizdinių reikšminius turinius. Toks lyginimas, t. y. Macikų lageriuose kalėjusiųjų prisiminimų įvertinimas, reikšmingas keliais aspektais: 1) kalinių išgyvenimų tyrimas padeda atskleisti įvykdytų žiaurumų ir įgytų trauminių patirčių prigimtį; 2) leidžia nustatyti, kokie įvykiai inspiravo trauminę patirtį, jų savitumą; 3) padeda nustatyti Macikų lagerių kalinių ir karo belaisvių patirtų kančių pobūdį ir kurti empatijos aukų patirtims prielaidas.

Pirmoji atsiminimų grupė yra apie Stalag 331 (I C) belaisvius raudonarmiečius. Nepaisant to, kad pačių Raudonosios armijos belaisvių prisiminimai apie kalinimo sąlygas Macikuose yra epizodiniai, abstraktų vaizdą suformuoja Vakarų sąjungininkų belaisvių liudijimai²⁷ ir vietiniai Macikų gyventojai. Atsiminimuose išskiriami keli vaizdiniai:

²⁵ RITTER, Rüdiger. *Mokslinis pranešimas „Antrojo pasaulinio karo ir pokario belaisvių stovyklos vokiečių kolektyvinėje atmintyje. Tyrimų apžvalga“*. Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939–1948 m. 2015 m. gegužės 14–15 d. Prieiga per internetą: <https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p10_rudiger_ritter_LT.pdf>.

²⁶ Ibid.

²⁷ Pastebėta, kad sąjungininkų belaisviai savo atsiminimuose dažniausiai mini rusų belaisvius, kuriuos korektiškiau būtų įvardyti sovietiniais arba Raudonosios armijos karo belaisviais.

1) sunkaus darbo vaizdinys. Liudininkai prisimena, kad raudonarmiečiams belaisviams būdavo užkraunami sunkiausi darbai: krauti anglis, valyti asenizacijos įrenginius, kasti tranšėjas būsimoms bulvių ir šakniavaisių saugykloms²⁸. Sovietiniai karo belaisviai padėdavo Klaipėdos krašto ūkininkams dirbti įvairius darbus, ypač derliaus nuėmimo metu;

2) raudonarmiečių kaip „vegetuojančios masės“ vaizdinys. Liudijimuose būdinga vaizduoti išsekusius belaisvius nuo nepakeliamo darbo ir kalėjimo sąlygų, fizinio smurto, bausmių, kas prisidėjo prie masinių mirčių (anot liudininkų, ypač daug sovietų karo belaisvių žuvo 1942–1943 m. žiemą²⁹). Atsiminimuose taip pat išskirtinas belaisvių išmoktas bejėgiškumo (rezignacijos) suvokiny, lagerio administracijos ir sargybos brutalumas, lagerio evakuacijos kaip neišvengiamos mirties suvokiny. Stalag Luft VI kalėjęs W. Layne tvirtino, kad vokiečiai rusų (sovietų) karo belaisvius laikė „žemesnės rūšies“. Pasak L. Schrenk, vokiečiai nekenė sovietinių karo belaisvių, bet nežudė jų, nes „sunkų, purviną darbą būtų tekę padaryti jiems patiems“³⁰. Raudonarmiečiams belaisviams nebuvo tiekami Raudonojo kryžiaus siuntiniai ir, anot W. Layne, tiesiogine prasme jie mirdavo iš bado³¹;

3) demoralizuotų belaisvių vaizdinys. Vieną tokio vaizdinio pavyzdį pateikė W. Layne, kai kilo neramumai raudonarmiečių belaisvių barake: „Sargybiniai, norėdami numalšinti maištą, pasiuntė į vidų du Elzaso šunis ir po kelių minučių šunų oda buvo išmesta pro duris – rusai tą naktį turėjo būti gerai pamaitinti“³²

4) polinkio „sabotuoti“ darbus vaizdinys. Stalag Luft VI belaisvis L. Schrenk svarstė, kad sovietiniai belaisviai žinojo, jog yra pasmerkti, todėl nevertino savo gyvenimo ir stengėsi vokiečiams sukelti kuo daugiau problemų. L. Schrenk atsiminė keletą incidentų, kurie, anot jo, liudijo užsispyrusius sovietinius karo belaisvius, nors greičiau desperatiškus bandymus priešintis. Kartą belaisviai remontavo vieno stovyklos pastato stogą. Artėjo naktis, sargybiniai sušvilpė, kad belaisviai nusileistų nuo stogo. Visi sovietiniai karo belaisviai perbėgo į kitą stogo pusę ir kiek vokiečiai ragino, jie nenusileido. Galiausiai vokiečiai buvo priversti patys lipti ant stogo, pritvirtinti durtuvus ir nuvyti juos. Vos nusileidę, visi raudonarmiečiai belaisviai išsibėgiojo ir pasislėpė³³. Tačiau nėra duomenų, kokia bausmė jiems buvo pritaikyta. Kitą įvykį taip pat pateikė L. Schrenk savo atsiminimuose. Vokiečiai plėtė stovyklos teritoriją pastatydami palapinę. Sovietiniams karo belaisviams buvo nurodyta pastatyti 4 aukštų lovas. Vieną dieną, kai stovyklos sargybiniai nematė, L. Schrenk įlindo į pastatytą palapinę ir sužinojo, kad sovietiniai

²⁸ MĖLINAUSKAS, Stasys. *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, p. 15.

²⁹ *Kultūros gyvenimas*, 1999 08 25, p. 10.

³⁰ *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.airmen.dk/pdfs/schrenkpow.pdf>>.

³¹ *Wally's War: The Wartime Story of Wally Layne* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://wallyswar.wordpress.com/pow2/>>.

³² *Ibid.*

³³ *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

belaisviai panaudojo nuo 20 iki 30 vinių dviem viršutiniam lovų aukštams ir jokių į pirmuosius du. Tokie gultai galėjo lengvai sulūžti³⁴.

Antrajai atsiminimų grupei priklausė Stalag Luft VI karo belaisviai – Didžiosios Britanijos, JAV, Kanados, Australijos, Naujosios Zelandijos ir kitų antihitlerinės koalicijos karo aviatoriai. Atsiminimuose apie juos dominuojantys vaizdiniai:

1) Sunki lagerinio režimo „rutina“ (kasdienė belaisvių kontingento patikra, griežtai reglamentuota vidinė lagerio tvarka, kratos, buvimo barakuose ir savo sektoriaus lauko teritorijoje laiko reglamentavimas). Stalag Luft VI vyravo įprasta procedūra, pagal kurią belaisviai privalėjo du kartus per dieną sustoti lauke į rikiuotę, kad būtų suskaičiuoti. Pasak L. F. Schrenk, kartais šis procesas užsitęsėdavo keletą valandų³⁵. Taip nutikdavo todėl, kad, remiantis R. Waldrop liudijimu, patys belaisviai trukdydavo sargybiniams juos suskaičiuoti. Vokiečių seržantas kelis kartus suskaičiuodavo belaisvius, bet niekada negaudavo tokio pat skaičiaus du kartus iš eilės. Dalis belaisvių, buvusių rikiuotės gale, keisdavo stovėjimo pozicijas, ir tai seržantą stipriai supykdydavo³⁶. Tuomet jis liepdavo sargybiniams prie šautuvų prisitvirtinti durtuvus. Šios atgrasymo priemonės dažniausiai pakakdavo – visi likdavo stovėti savo vietose.

Stovykloje galiojo taisyklė, pagal kurią nuo 15:00 val. belaisviai turėjo uždėti langines ant barakų langų ir jų nenuimti iki kitos dienos 8:00 val. ryto. Tuo metu niekam nebuvo leidžiama išeiti iš barakų. Stalag Luft VI kalėjusiųjų atsiminimuose užfiksuota, kaip vienas iš belaisvių nepaisė šios taisyklės ir, likus maždaug 10 min. iki 8:00 val., paliko baraką. Jis buvo nušautas³⁷.

2) Prastų sanitarinių ir higienos sąlygų vaizdinys. Stalag Luft VI belaisviai išskyrė nuolatinį šaltį barakuose. Visada, net miegant, jie vilkėdavo visus turimus drabužius ir avėdavo batus. Belaisviai neturėjo kokybiškų sąlygų miegoti. W. Meadows pasakojo, kad nauji belaisviai turėdavo užsiregistruoti viename iš barakų, jame užsiimdavo viršutinį arba apatinį gultą, kuris buvo itin nepatogus. Čiužiniai buvo dideli džiotiniai maišai, maždaug 10 centimetrų storio, pripildyti nedideliu kiekiu pjuvenų. Gultai buvo suręsti iš medinio karkaso, o skersai jo sukaltos 4 lentos, kiekviena po maždaug 15 centimetrų pločio. Viena lenta skirta galvai, kita – pečiams, klubams ir kojoms. Pasak L. F. Schrenk, miegoti, „švelniai tariant, buvo labai nepatogu“³⁸. Barakuose nebuvo tekančio vandens, tik didelis kibiras, kuris rytais jau būdavo perpildytas³⁹. Lauko tualetas, skirtas aptarnauti 1 200 belaisvių, buvo grubiai suręstas. Lentose išpjautos skylės buvo viena šalia

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ BURGESS, James Reginald. *Vanishing Voices: The Impact of Life Behind the Barbed Wire on World War II Prisoners of War*. Doctoral Dissertation. Georgia Southern University, 2008, p. 190.

³⁷ *Interview with Walter Meadows*. 1922 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.memoriesofwar.org.uk/documents/Walter_Meadows.pdf>.

³⁸ Ibid.

³⁹ *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

kitos ir su trumpomis medinėmis pertvaromis, todėl privatumas buvo itin ribotas⁴⁰. Stovyklos prausyklose tekėjo tik šaltas vanduo. Kaip prisiminė belaisviai, būdavo nemažonų praustus nešildomoje patalpoje po šaltu vandeniu⁴¹, bet, pasak vieno iš amžininkų, šioje Stalag Luft VI stovykloje buvo leista nusiprausti tik 2 kartus⁴². Problema buvo ir drabužių skalbimas. Belaisviai pasakojo, kad jie turėjo po vieną viršutinių ir apatinių drabužių komplektą. Jei išsiskalbdavo bet kurį savo rūbą, kurį laiką, atšiauriu oru, tekdavo vaikščioti be jo⁴³.

3) Prasto lagerio maisto vaizdiny. R. Waldrop pabrėžė, kad maisto racionas stovykloje buvo varganas, o dar labiau suprastėjo baigiantis karui⁴⁴. Įprastai Macikų belaisvių stovykloje buvo patiekama sriuba, pagaminta iš dehidratuotų daržovių⁴⁵. Kartais, anot amerikiečio Frederick M. Wald, buvo pridedama maža bulvė⁴⁶. Duona taip pat buvo vienas pagrindinių belaisvių maisto racioną sudariusių produktų. Kita vertus, toji duona niekaip neprilygo tam, kas įprastai vadinama duona. Pasak L. F. Schrenk, vienintelis dalykas, siejęs stovykloje kepamą ir įprastą duoną, buvo kepalas forma ir galimybė ją pjaustyti. Karo belaisvių stovykloje tiekiamas duonos kepalas buvo maždaug 5–6 kartus sunkesnis už įprastą⁴⁷. L. F. Schrenk pasakojo, kad duonoje buvo apie 1/3 pjuvenų, o likusią ingredientų dalį daugiausia sudarė rugiai ir keleto rūšių daržovės, pavyzdžiui, griežčiai⁴⁸. Duona buvo kepama be mielių, todėl buvo itin kieta. Kaip prisiminė belaisviai, duoną buvo galima supjaustyti plonomis 1/8 colio riekėmis. Tačiau, anot L. F. Schrenk, duonos skonis nebuvo toks jau blogas. Jis savo atsiminimuose stebėjosi, kaip toks mažas duonos gabalėlis galėjo padėti bent kažkiek numalšinti alkio keliamas kančias, kurios nuolat lydėjo belaisvius⁴⁹. Stalag Luft VI kalėjęs amerikietis John R. Kyler savo dienoraštyje net piešdavo maistą, o po karo patyrė mitybos ir virškinimo sutrikimų⁵⁰. Belaisviai nuolat kentė alkį ir sirgo dizenterija. Dėl to ypač svarbūs tapo Raudonojo Kryžiaus maisto siuntiniai. Tačiau būdavo atvejų, kai maitinimas buvo nutraukiamas sąjungininkams pasiekus didesnių laimėjimų⁵¹ arba už nusižengimus lageryje. L. F. Schrenk prisiminė, kad taip nutiko po to, kai vienas iš belaisvių išniekino Hitlerio

⁴⁰ *Dad's Story: Robert Thor Peterson. MIA/POW. 15th Airforce, 5th Wing, 2nd Bomb Group, 96th Bomb Squadron* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stalagluft4.org/pdf/dad's%20story%201a.pdf>>.

⁴¹ *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Interview with Walter Meadows*. 1922.

⁴⁴ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 191.

⁴⁵ *Transcript of an Oral History Interview with James Severa*. 2002 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://wisvetmuseum.com/wp-content/uploads/2018/05/Severa-Jim_OH423.pdf>.

⁴⁶ *Transcript of an Oral History Interview with Frederick M. Wald. Aerial Gunner, Air Force, World War II and Career*. Wisconsin Veterans Museum Research Center, 1996 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://wisvetmuseum.com/wp-content/uploads/2017/03/Wald-Frederick_OH252.pdf>.

⁴⁷ *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ KYLER, John R. Stalag Luft 6-4. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, F2-32/2.

⁵¹ *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

nuotrauką⁵². Pasak amerikiečio Don Kirby, kažkas iš belaisvių slapta nugvelbė minėtąją nuotrauką ir įmetė į išvietę. Tai belaisvius prajuokino, bet pats D. Kirby tokius poelgius vadino beprasmiškais: „Nieko tuo neįrodydavai. Tiesa sakant, vienintelis pasiekimas tas, kad pakenkdavai daugybei vyrų.“⁵³ Atradus nuotrauką ne tik buvo nutrauktas maitinimas, bet ir teko belaisviams kurį laiką kęsti šaltį stovint lauke. Tačiau, pasak L. F. Schrenko, būta atvejų, kai maitinimas būdavo nutraukiamas sąjungininkams pasiekus didesnius karinius laimėjimus⁵⁴.

4) Raudonojo Kryžiaus siuntinių vaizdinys. Raudonasis Kryžius tiekdamo maisto siuntinius į karo belaisvių stovyklas. Buvo nustatyta sistema, kaip turi vykti tiekimo procesas ir kas gali būti įdėta siuntose. Karo belaisviai turėjo gauti po vieną siuntinį per savaitę. Nacistinės Vokietijos kalinimo įstaigų vadovybė užtikrino, kad Raudonojo Kryžiaus maisto siuntiniai nebus pažeidžiami ir juos belaisviai gaus. Tačiau, anot kalėjusiųjų Stalag Luft VI, šio susitarimo nebuvo laikomasi. Dažnai nutikdavo taip, kad belaisviai negaudavo jokių siuntinių arba juos tekdavo pasidalinti su kitais (kartais siuntinys buvo skirtas 9 belaisviams)⁵⁵. Be to, L. F. Schrenk tvirtino, kad vokiečiai pradurdavo konservuotus maisto produktus ir palikdavo juos sugesti. Po kiek laiko maistas būdavo atiduodamas kaliniams⁵⁶. L. F. Schrenk taip pat atsiminė, kaip belaisviai valgydavo atsiųstą supuvusią žuvį – jie užsikimšdavo nosį ir žuvies kąšnius staigiai nurydavo⁵⁷. Stalag Luft VI belaisviai buvo tokie alkani, kad įprato atsiskelti dalelę sūraus skonio stovykloje buvusio akmens, susitrupindavo jį ir valgydavo kartu su supuvusia žuvimi. Akmuo buvo toks sūrus, kad pavykdavo prislopinti šleikštulį⁵⁸. Evakuojant Macikų lagerį, šio akmens nebebuvo likę. Jis buvo suvartotas.

5) Iš esmės korektiškų santykių su lagerio administracija ir sargybiniais vaizdinys. Antrojo pasaulinio karo metais amerikiečių karinės žvalgybos dokumente elgesys su belaisviais nusakomas žodžiu „korektiškas“⁵⁹. Nėra pateikiama duomenų, kad naciai būtų itin nuožmūs karo belaisvių atžvilgiu. Stalag Luft VI kalėjęs F. Paules tvirtino, kad atsakingas stovyklos komendantas buvo Oberstas Hermannas Von Hoerbackas, „senas Prūsijos armijos karininkas, kuris buvo labai griežtas, bet iš esmės teisingas“ – jis nepasižymėjo žiauriu elgesiu su belaisviais⁶⁰. Būtent nuo stovyklų komendantų priklausė padėtis visose nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklose, jie nustatinėjo elgesio su kaliniais taisykles. Ko gero, tai yra priežastis, kodėl Macikų lagerio belaisviai linę

⁵² Ibid.

⁵³ Don Kirby [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stalagluft4.org/Don%20Kirby.htm>>.

⁵⁴ My POW Experience. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

⁵⁵ My POW Experience. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ MĖLINAUSKAS, Stasys. Gyvenimas už spygliuotos vielos. *Pamarys*, 1994 05 07, Nr. 35.

⁶⁰ HATTON, Greg. *The Heydekrug Run* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/storiesHatton.htm>>.

akcentuoti gana geras kalinimo sąlygas. Stalag Luft VI kalėjęs C. Lunsford pasakojo, kad vokiečių vertėjas feldfelbis Helmut Shroeder buvo geras vyrukas⁶¹. Steve Swidarsky tvirtino, kad šioje stovykloje su juo ir kitais belaisviais buvo elgiamasi gana gerai, priešingai nei Stalag Luft IV, Ščecine (dab. Lenkija), į kurią pateko po Stalag Luft VI evakuacijos⁶². Disponuojamų Stalag Luft VI karo belaisvių atsiminimų analizė rodo, kad visi jie žinojo apie gresiantį pavojų už stovyklos taisyklių sulaužymą ir buvo linkę pabrėžti, kad niekada nepastebėjo jokių žiaurumu pasižyminčių nacių veiksmų⁶³. Todėl neatsitiktinai po karo stovyklų Stalag Luft I, Stalag Luft III ir Stalag Luft VI komendantai buvo giriami, o liuftvafė didžiavosi, kad su belaisviais elgėsi geriau nei kariuomenė⁶⁴.

Apie egzistavusį „korektišką“ santykį su kaliniais liudija ir tai, kad Stalag Luft VI belaisviai nėra linkę kaltinti stovyklos vadovybės dėl dviejų jų nužudymo. R. Waldrop savo atsiminimuose pasakojo, kad šie belaisviai pažeidė taisykles, peržengę neaukštą, kelius siekiančią išpėjamąją tvorelę, pastatytą maždaug 20 jardų atstumu iki pagrindinės tvoros, žyminčios „pagrindinės aikštės“ ribas. Apie draudimą ją peržengti buvo iškabinti išpėjimai anglų kalba⁶⁵. R. Waldrop tvirtino, kad jie nėjo pasiimti pamesto kamuolio ar ko nors kitko, tiesiog „ižūliai“ peržengė tvorelę ir kiekvienas už tai „gavo po dvi kulkas į krūtinę“⁶⁶.

6) 1907 m. Hagos ir 1929 m. Ženevos konvencijų svarbos karo belaisviams vaizdinys. Kaip pažymėjo W. Meadows, Ženevos konvencija buvo tarsi karo belaisvių Biblija⁶⁷. Pagal Ženevos konvencijos reikalavimus, kuri buvo pasirašyta tarp sąjungininkų ir nacistinės Vokietijos, stovyklos komendantas ir jo aplinka turėjo bendrauti tik su vienu asmeniu iš belaisvių. Ji nustatė elgesį su karo belaisviais, o Didžiosios Britanijos ir JAV Raudonojo Kryžiaus organizacijų atstovai nuosekliai lankėsi Macikų lageryje. Būtent todėl tyrinėjant kalėjusiųjų Stalag Luft VI atsiminimus nėra pastebėta, kad jie būtų linkę akcentuoti patirtus žiaurumus iš lagerio vadovybės pusės. Priešingai, iš pateiktų amžininkų liudijimų galima susidaryti išpūdį, kad pastarųjų santykiai su stovyklos vadovybe nebuvo komplikuoti, o kalinimo sąlygos pakenčiamos. Pavyzdžiui, vadovaujantis Ženevos konvencija, karininkams ir puskarininkiams buvo suteikta privilegija nedirbi fizinio darbo⁶⁸. C. Watkins tvirtino, kad vokiečiai nei amerikiečių, nei anglų nevertė dirbti, smurtu ar kitokiais būdais nežemino⁶⁹. Tačiau šios privilegijos trūkumas buvo tas, kad tie belaisviai, kurie įsitraukė į žemės ūkio darbus, turėjo daugiau laisvės už tuos,

⁶¹ Ibid.

⁶² ZAMBAL, Walter. *Historical Source Material and Eyewitness Reports of the Crash of a US Air-Force Bomber in Waidhofen/YBBS – ST.Leonhard on February 23, 1944* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://login.waidhofen.at/getmedia/4779/3>>.

⁶³ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 190.

⁶⁴ ROMILLY, Giles; ALEXANDER, Michael. *The Privileged Nightmare*. London, 1965, p. 84–85.

⁶⁵ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 191.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Interview with Walter Meadows (1922).

⁶⁸ BEAUMONT, Joan. Rank, Privilege and Prisoners of War. *War and Society*, 1983, no. 1, p. 67–94.

⁶⁹ MĖLINAUSKAS, Stasys. Gyvenimas už spygliuotos vielos.

kurie likdavo pagrindinėse stovyklose. Be to, už stovyklos ribų buvo galima papildyti maisto racioną prekiaujant su vietos gyventojais. Kai kuriems darbas taip pat suteikė galimybę lengviau išgyventi kalinimo laikotarpį, turėjo terapinės naudos ir galėjo būti mažiau demoralizuojantis nei vien buvimas stovykloje⁷⁰.

7) „Lagerio rinkos“ vaizdinys. Už cigaretes, kurios buvo gaunamos kartu su Raudonojo Kryžiaus ir belaisvių artimųjų siuntiniais, buvo galima įsigyti kitų prekių. Kaip įvardijo W. Meadows, cigaretės buvo tarsi pinigai kišenėje⁷¹. Stalag Luft VI susiformavo terminas „foodacco“, apibūdinęs maisto ir tabako mainus, kuriuos lėmė nepastovios ir nevienodo dydžio siuntos. Siuntų turinys buvo išskirstomas pagal vertę, kuri priklausė nuo prekės paklausos tam tikru metu⁷². Nors Raudonojo Kryžiaus siuntiniuose būdavo 25–50 cigarečių vienam asmeniui per savaitę, jos nebuvo tiekiamos reguliariai. Buvo laikotarpių, kai šios „valiutos“ buvo perteklius arba trūkumas. Dėka šių svyravimų cigarečių kiekis stovykloje lemdavo prekių kainas: kai būdavo daug cigarečių, prekių kainos galėjo didėti, ir atvirkščiai, kai cigarečių trūko, kainos mažėdavo. Karo belaisviai cigaretės taip pat naudojo siekdami papirkti Stalag Luft VI prižiūrėtojus, kad šie ignoruotų nedidelius lagerio taisyklių pažeidimus, arba įsigydami draudžiamų daiktų⁷³.

8) Nuolatinės ryšio su išoriniu pasauliu (susirašinėjimo cenzūravimas, draudimas turėti radijo aparatus) kontrolės vaizdinys. Egzistavo griežtas siuntinių į belaisvių stovyklą reguliavimas. Visos į Stalag Luft VI siunčiamos knygos turėjo pereiti dvigubą cenzūrą – pirmiausia sąjungininkų šalyje, iš kurios buvo išsiųstos, o paskui dar kartą nacistinėje Vokietijoje. Pavyzdžiui, buvo draudžiamos knygos, kuriose būtų priešiškomis valstybėms naudingos informacijos apie naujausius mokslo ir technikos pasiekimus, ginklus ir karybą, potvynius ir atoslūgius, išsamūs žemėlapiai, jūrlapiai. Siuntėjas taip pat turėjo būti atsargus ir neįžeisti totalitarinio režimo „jautrumo niuansams“ (angl. *delicate sensibilities*)⁷⁴. Kanados Raudonojo Kryžiaus taisyklėse buvo nurodyta, kad tarp siunčiamų knygų negali būti žydų autorių⁷⁵. Nacistinėje Vokietijoje patikra buvo sudėtingesnė⁷⁶. Buvo parengti išsamūs draudžiamų knygų sąrašai, kurios galėjo padėti bet kuriam belaisviui bandyti pabėgti. Stalag Luft VI belaisvių informacija apie Antrojo pasaulinio karo eigą pasiekdavo keliais būdais. Pirmiausia žinias, dažnai klaidingas, pateikdavo stovyklos vadovybė per garsiakalbius. Pavyzdžiui, 1944 m. birželio mėn. buvo pranešta apie sąjungininkų invaziją Normandijoje, tačiau stovyklos prižiūrėtojai iš karto pabrėžė, kad puolimas buvo atlaikytas⁷⁷. Stalag Luft VI kalėjęs amerikietis

⁷⁰ GANN, Emily. *Correspondence, Camaraderie, and Community: The Second World War for a Mother and Son*. Master thesis. Ottawa, 2012, p. 55.

⁷¹ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 190.

⁷² GANN, Emily. Op. cit., p. 70.

⁷³ Ibid., p. 69.

⁷⁴ Ibid., p. 72.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ HATTON, Greg. *The Heydekrug Run*.

Carter Lunsford pasakojo, kad riboto turinio žinias pateikdavo kitas belaisvis, iš Teksaso kilęs Tom Mchale, kuris kas savaitę parengdavo laikraštį „Barbed Wire News“ ant didelio popieriaus lapo⁷⁸. Tačiau tikslesnė informacija apie pokyčius kare pasiekdavo per belaisvių savadarbius radijo imtuvus. Stovyklos vadovybė draudė juos turėti, bet to nebuvo paisoma. B. Cotton pasakojo, kad belaisviai turėjo slaptą radiją, kurio dėka galėjo priimti britų radijo stotis⁷⁹. Kalėjusiųjų Stalag Luft VI atsiminimuose aptikta duomenų, kad šiuos radijo imtuvus gaudavo smulkiomis dalimis su siuntiniais. Be to, radijo imtuvus padėdavo susikonstruoti ir patys stovyklos sargybiniai. Amerikietis Frank Salemmė pasakojo, kad jis susibendravo su austrų kilmės sargybinio Otto, kuris kasdien apsilankydavo barakuose. F. Salemmė juo pasitikėjo ir kartą paklausė, ar pastarasis galėtų gauti mažą rezistorių. Otto atsakė: „Ar nori, kad mane užmuštų?“ Tačiau, praėjus savaitei, Otto grįžo ir atnešė saldžių svogūnų paketą. Jis vokiškai tarė: „Šie svogūnai yra ypatingi. Aš juos gavau tik tau.“ F. Salemmė jam pasiūlė cigarečių kaip atlygį už paslaugą, bet Otto atsisakė. Svogūnų pakete buvo būtent toji radijo dalis, kurios trūko⁸⁰. Stalag Luft VI belaisviai buvo atidirbę sistemą, pagal kurią slapta, tam tikru nustatytu metu, radijo imtuvu gaudydavo sąjungininkų transliuojamas naujienas, o kiti stebėdavo aplinką, kad vokiečiai jų neaptiktų⁸¹. Tokiu būdu buvo gaunama informacija apie karo eigą, kaip sekėsi sovietams, kaip sąjungininkams Vakaruose, Italijoje ir Šiaurės Afrikoje⁸². Karo belaisvių atsiminimuose išlikę drastiški bandymai susikonstruoti radiją. Britas K. Fenton pasakojo, kad 1944 m. birželio 13 d. buvo padegtas Stalag Luft VI teatras, kuris, metams bėgant, čia kalėjusiems kariškiams suteikė palengvėjimą, linksmybes ir vertingą galimybę užsimiršti sunkiomis akimirkomis nelaisvėje⁸³. Macikų stovykloje sklido kalbos, kad gaisras kilo dėl elektros instaliacijos gedimų, tačiau iš tikrųjų jis buvo pradėtas sąmoningai, siekiant nuslėpti nuo vokiečių kai kurių stiprintuvo detalių vagystę. Tos detalės buvo panaudotos tam, kad belaisviai iš turimo radijo imtuvo pasidarytų siųstuva, kurį kritiniu atveju būtų galima panaudoti išsiųsti pagalbos signalą⁸⁴.

9) Intelektualinio gyvenimo vaizdinys. Stalag Luft VI kalėjęs britų karališkųjų oro pajėgų karininkas Robert Kee pažymėjo: „Negalėjome gyventi be knygų. Jos buvo vienintelis tikras palaikymas, vienintelė paguoda. Kai trūko maisto, drabužių, blokai [belaisvių gyvenamosios patalpos – J. S.] buvo perpildyti ir šalti, o naujienos iš fronto

⁷⁸ *T/Sgt Carter Lunsford* (Boston, Mass) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.

⁷⁹ Warrant Officer Basil Cotton.

⁸⁰ *T/Sgt Frank Salemmė* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.

⁸¹ Interview with Walter Meadows (1922).

⁸² Ibid.

⁸³ *Ken Fenton's War: A Blenheim Pilot Who Flew the Forgotten Bomber of the Forgotten Force of Bomber Command* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://kenfentonswar.com/stalag-luft-vi/>>. Šimtai kalinių vandens kibirais bandė nuslopinti gaisrą, tačiau medinis barakas sakuotu stogu netrukus užsiliepsnojo. Gesinimo žarnos buvo atvestos ir, anot K. Fenton, neretai „netyčia“ jomis buvo apļiejami vokiečių sargybiniai. Kai kurie belaisviai teigė, kad tai buvo geriausias teatro kada nors surengtas pasirodymas.

⁸⁴ Ibid.

buvo blogos, visada buvo knygos. Skaitydamas žmogus patirdavo malonumą, kurio, kaip ir miego, nebuvo galima atimti. Prisimenu knygas, kurias tuo metu skaičiau su didele meile.⁸⁵ Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklose knygų tiekimas nebuvo tolygus, tačiau įprastoje bibliotekoje buvo apie 1 000 knygų, tarp kurių didžiąją dalį (apie 60 proc.) sudarė grožinės literatūros kūriniai, o likusią – vadovėliai, įvairios profesinės knygos, taip pat istorinės, kelionių tematikos, mokslo, medicinos, religinės, biografinės, poezijos ir meno⁸⁶. Šiame kontekste išsiskyrė Macikų biblioteka, kurioje buvo daugiau nei 6 000 knygų. W. Layne savo laiškuose žmonai pasakojo apie labai gerą Stalag Luft VI biblioteką⁸⁷. Skaitymas tapo ne tik galimybe išbūti su karo belaisvio statusu, bet, remiantis E. S. Millerio atsiminimais, suteikė galimybę tikėtis geresnių perspektyvų po karo⁸⁸ – lageryje buvo galimybė studijuoti. Į Stalag Luft VI buvo siunčiamos „prašymų“ formos, kuriose belaisviai nurodydavo savo išsilavinimą ir dalykus, kuriuos norėjo studijuoti, bei tam reikalingas knygas. Užsakymą įvykdžius, iš belaisvių buvo reikalaujama patvirtinimo kortelės apie siuntos gavimą. Perskaitytos knygos buvo surenkamos ir saugomos stovyklos bibliotekoje⁸⁹. Macikų lageryje veikė karališkųjų oro pajėgų mokykla, vadinta „Spygliuotos vielos universitetu“. Švietimo įstaigą sudarė trys klasės ir techninė bei bendroji biblioteka. „Universitete“ dirbo karo belaisviai, kurie turėjo tam tikro dalyko patirties ir įrodė esą sėkmingi savo srityse. Buvo laikomi profesiniai egzaminai, kuriuos Didžioji Britanija perduodavo per Raudonąją Kryžį. Įvertinus atliktus akademinis darbus, buvo išduodami pažymėjimai⁹⁰.

10) Sporto ir kultūrinių renginių vaizdinys. Sportui, žaidimams ir kultūriniais renginiams suteikiamomis sąlygomis Stalag Luft VI išsiskyrė iš kitų karo belaisvių stovyklų. Čia kalbėjęs C. Watkins pasakojo, kad stovykloje buvo įrengtos teatro patalpos, kuriose vaidindavo saviveiklininkai⁹¹. Belaisviai turėjo muzikos instrumentų, todėl buvo suburta muzikos grupė ir choras. Jaunųjų krikščionių asociacija (angl. Young Men's Christian Association (YMCA)) aprūpino Stalag Luft VI belaisvius žaidimais ir sporto įranga. Tokioje stovyklose kaip Stalag Luft VI, kur komendantas neprieštaravo, buvo suformuojami sporto aikštynai, kuriais buvo naudojamos nuo aušros iki sutemų, išskyrus belaisvių patikrinimo ir maitinimosi metu. Kalbėjusiųjų Stalag Luft VI atsiminimuose tvirtinta, kad šiose aikštėse buvo galima žaisti futbolą, kuris buvo ypač populiarus tarp britų belaisvių, taip pat kriketą, žolės riedulį ir beisbolą⁹². 1944 m. žiemos mėnesiais, kai orai atvėso, belaisviai pasirošė ledo ritulio aikštę, kuris buvo ypač populiarus tarp

⁸⁵ KEE, Robert. *A Crowd is not Company*. London, 1989, p. 115.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Wally's War: The Wartime Story of Wally Layne.

⁸⁸ GANN, Emily. Op. cit., p. 75.

⁸⁹ ROLF, David. The Education of British Prisoners of War in German Captivity, 1939–1945. *History of Education*, 1989, no. 18, p. 257.

⁹⁰ Wally's War: The Wartime Story of Wally Layne.

⁹¹ GINIOTIS, Ignas. Macikų karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1941–1955 m. II dalis [interaktyvus].

⁹² HATTON, Greg. The Heydekrug Run.

kanadiečių karo aviatorių⁹³. Tačiau Stalag Luft VI karo belaisviai savo atsiminimuose išskyrė problemą, kad dėl prasto maitinimosi buvo ypač sudėtinga išlaikyti sportinę formą. Pavyzdžiui, B. Doherty pažymėjo, kad jam buvo sunku treniruotėse prieš bokso dvikovą iš pusės Raudonojo Kryžiaus maisto davinio ir iš pjuvenų keptos duonos⁹⁴.

11) Karo belaisvių patirtų vidinių išgyvenimų vaizdinys. Dalis belaisvių skirtingai priėmė gyvenimo sąlygų pokyčius nelaisvėje, t. y. vieni sunkiau, o kiti greičiau prie jų prisitaikė. Kaip pažymėjo amerikietis R. Waldrop, nors gyvenimo sąlygos Stalag Luft VI buvo gana pakenčiamos dėl Raudonojo Kryžiaus davinių, „didžiausias siaubas buvo tai, kad niekada nežinojai, ką jie ketina toliau daryti“⁹⁵. Stalag Luft VI kalėjęs seržantas Richard Passmore tvirtino, kad visą likusį gyvenimą jis negalėjo pamiršti sunkių karo belaisvio patirčių: jie eidavo miegoti alkani, keldavosi alkani, naktimis sapnuodavo, kad yra laisvi ir savo namuose, bet netrukus pažadindavo baisi tikrovė ir kiekvieną rytą vėl apimdavo neviltis⁹⁶. Ne vienas amžininkas pabrėžė kantrybės svarbą būnant karo belaisvių stovykloje. D. Kirby pasakojo, kad belaisviai neretai galvodavo, jog gali likti įkalinti visą likusį gyvenimą. Tokių minčių ypač kildavo dar iki sąjungininkų išsilaipinimo Normandijoje⁹⁷. Be to, keltina prielaida, kad vokiečiai specialiai bandė demoralizuoti belaisvius, demonstruodami naujausius liuftvafės pajėgumus. Pavyzdžiui, R. Waldrop pasakojo, kaip vieną dieną pasigirdo švilpimas toliuose ir netrukus pasirodė „Messerschmitt 262“, dviejų variklių reaktyvinis lėktuvas, pirmasis toks serijiniu būdu gamintas. Jis kelis kartus praskrido virš stovyklos. R. Waldrop pasakojo, kad tuo metu su kitais belaisviais galvojo, kad „jei jie turi daug šitų prakeiktų dalykų, mes niekada negrįšime namo“⁹⁸. Pasak jo, tai buvo gana slogus jausmas.

12) Nuolatinio pabėgimų planavimo, kaip moralinės karo belaisvio pareigos, vaizdinys. Kalėjusieji Stalag Luft VI neretai akcentuoja, kad buvo nuolat planuojama, kaip ir kada galima pabėgti, juolab būta tvirtinimų, kad pabėgimai palaikė karo belaisvių moralę⁹⁹ ir tai buvo jų pareiga¹⁰⁰. Tačiau britų karininkas B. Cotton tvirtino, kad Eric Williams, anglų rašytojas ir buvęs karo belaisvis, suformavo klaidingą išpūdį savo knygoje, kad visi belaisviai bandydavo pabėgti. Pasak jo, belaisviai gyveno kaip maža bendruomenė, organizuodavo paskaitas, kai kurie įgydavo išsilavinimą. B. Cotton vedavo vokiečių kalbos pamokas. Belaisviai taip pat bandė stovykloje auginti daržoves, nors ir

⁹³ GANN, Emily. Op. cit., p. 81.

⁹⁴ Viena iš bokso dvikovų įvyko karštą liepos mėn. dieną, kai Stalag Luft VI ringe susitiko B. Doherty su Perry Aussie. B. Doherty entuziastingai pateikė kovos detales ir galiausiai konstatavo: „Buvo gera laimėti tą dieną.“ HATTON, Greg. *The Heydekrug Run*.

⁹⁵ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 190.

⁹⁶ Ken Fenton's War: A Blenheim Pilot Who Flew the Forgotten Bomber of the Forgotten Force of Bomber Command.

⁹⁷ Don Kirby [interaktyvus].

⁹⁸ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 191.

⁹⁹ Don Kirby [interaktyvus].

¹⁰⁰ BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 188.

nesėkmingai¹⁰¹. Tad, kaip pabrėžė dalis karo belaisvių, ne visi jie džiaugėsi mintimi apie būtinybę pabėgti¹⁰². Vis dėlto Stalag Luft VI būta keletas bandymų pabėgti per iškastus tunelius. Susitikimai dėl pabėgimo operacijų buvo slapti, nes stovyklos kieme nebuvo leidžiama būriuotis daugiau nei trijų asmenų grupėms. Kalėjusiųjų Stalag Luft VI atsiminimuose pažymėta, kad britai į lagerį atvyko su išvystyta savo vidine vadovybe ir buvo sukaupę patirties ne tik organizuojant stovyklos gyvenimą, bet ir vykdant pabėgimo operacijas¹⁰³. Belaisviai suformuodavo pabėgimo komitetus, kuriuose idėjos buvo pateikiamos, įvertinamos ir atrenkami dalyviai. Visus veiksmus stovykloje koordinavo lagerio A sektoriuje veikęs pabėgimo komitetas. Kita vertus, pasak Stalag Luft VI kalinto F. Paules, kurį laiką tunelių kasimas buvo savotiška pramoga, o lagerio vadovybė žinojo apie tai¹⁰⁴. Galima nuspėti, kad naciai tikėjosi, jog belaisvių išitraukimas į darbą padės išvengti didesnių pasipriešinimo formų. Tačiau, pasak F. Paules, po Didžiojo pabėgimo iš Stalag Luft III situacija pasikeitė. Stalag Luft VI belaisviai buvo sukviesti į aikštę, suskaičiuoti ir išklause stovyklos komendanto kalbą, kurią amerikietis belaisvis Bill Krebs išvertė į anglų kalbą: „Čia tai neįvyks! Nuo šiol visi bus šaudomi.“¹⁰⁵ Po 1944 m. birželio mėn. Sąjungininkų išsilaipinimo Normandijoje iš Londono buvo gautas įsakymas, užkoduotas BBC radijo žinutėse, kad bandymai pabėgti turi būti nutraukti. Karo pabaiga jau buvo šalia, o tokie bandymai kėlė nereikalingą riziką belaisvių gyvybei¹⁰⁶.

13) Desperatiškos evakuacijos vaizdinys. Raudonajai armijai skverbiantis Vakarų kryptimi, naciai turėjo nuspręsti, ar palikti belaisvius ir leisti juos išvaduoti sovietams, ar juos evakuoti. Britų karališkosiose oro pajėgose tarnavęs Victor Arthur Martin prisiminė, kad 1944 m. liepos mėn., artėjant Raudonosios armijos daliniams ir aiškiai girdint sunkiąją artileriją, buvo įsakyta nedelsiant evakuotis¹⁰⁷. Niekas iš belaisvių tuo metu nežinojo, kur bus išgabenti ir kiek toji kelionė truks. Tom McHale pasakojo: „Mums buvo leista pasiimti tik tai, ką galėjome panešti su savimi.“¹⁰⁸ Stalag Luft VI kalėjęs Alan King akcentavo, kad prie stovyklos išėjimo vartų belaisviams buvo duota po vieną kanadietišką Raudonojo Kryžiaus siuntinį, o rankose jis dar nešėsi suvyniotą antklodę – „tai buvo visas mano žemiškas turtas“¹⁰⁹. Kaip pažymėjo V. A. Martin, likę Raudonojo Kryžiaus maisto siuntiniai buvo sumesti į Macikų lagerio išmatų talpyklą,

¹⁰¹ *Warrant Officer Basil Cotton* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.pegasusarchive.org/pow/basil_cotton.htm>.

¹⁰² Wally's War: The Wartime Story of Wally Layne.

¹⁰³ HATTON, Greg. The Heydekrug Run.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ *Ed Jurist* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stalagluft4.org/Ed%20Jurist.htm>>.

¹⁰⁶ Ken Fenton's War: A Blenheim Pilot Who Flew the Forgotten Bomber of the Forgotten Force of Bomber Command.

¹⁰⁷ HATTON, Greg. The Heydekrug Run.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

kad sovietai jais nepasinaudotų¹¹⁰. Belaisvių atsiminimuose iš evakuacijos neretai pabrėžiama, kaip jie buvo sunkvežimiais išgabenti į Klaipėdos uostą. L. F. Schrenk akcentavo, kad naciai tiesiogine prasme sugrūdo belaisvius į juos ir paliko tamsoje karštą liepos mėn. dieną, be vandens ir jokių sanitarinių sąlygų¹¹¹.

Po šio evakuacijos etapo belaisvių atsiminimuose išskirtas laipinimas į laivus Klaipėdos uoste. Viena amerikiečių belaisvių grupė buvo sugrūsta į laivą „Masuren“, o kita grupė, sudaryta iš britų ir kitų belaisvių, į „Insteberg“. Šis belaisvių sugrūdimo į laivo triumus epizodas ypač ryškus atsiminimuose. Hy Hatton rašė: „Pasiekę Memelį, mes buvome patalpinti krovininio laivo laivagalyje, kuriame buvo keli tūkstančiai kalinių. Laivo triume buvo tiek daug mūsų, kad nebuvo įmanoma nei valgyti, nei miegoti, nei kažkaip kitaip palengvinti savo padėties.“¹¹² Kaip pabrėžė A. King, „alkis buvo nuolatinis gyvenimo palydovas“¹¹³. Pasak B. Doherty, belaisviai kopėčiomis turėjo nusileisti į triumą ir susirasti sau vietą. Buvo tamsu, o karštis nepakeliamas¹¹⁴. L. Schrenk pasakojo, kad Klaipėdos uoste stovėjusio „Masuren“ triume buvo apie 6 colių anglies ir dulkių sluoksnis: „Jame nebuvo pakankamai vietos mums sėdėti ir nebuvo jokių sanitarinių sąlygų, išskyrus dvejopos paskirties kibirą, kuris buvo nuleidžiamas žemyn virve nuo viršutinio denio. Vandens beveik nebuvo. Kai gaudavome vandens, tai jis buvo tame pačiame kibire, kuriame lengvindavomės.“¹¹⁵ Pasak B. Doherty, belaisviai buvo sugrūsti kaip sardinės, nors tarp jų buvo ir sergančiųjų¹¹⁶. R. Waldrop savo atsiminimuose šį evakuacijos etapą, kai kartu su kitais belaisviais buvo nugabentas į laivą, rašė: „Mes ten buvome kaip krūva vergų, ten buvo pilna žmonių. Jų keliai buvo sulenkti po smakru, o karštis buvo kaip pragare.“¹¹⁷

Trečiąjai atsiminimų grupei priklauso NKVD lagerio Nr. 184 kaliniai ir spec. ligo-ninės Nr. 2652 „pacientai“ nacistinės Vokietijos ir jos sąjungininkų kariai belaisviai. Karo belaisvių stovykloje Nr. 184, įsteigtoje 1945 m., tilpo apie 3 000 karių. Didžiąją dalį belaisvių sudarė Kuršo katilė į nelaisvę paimti vokiečių kariai, taip pat buvo rumunų, vengrų, austrų, čekų, lietuvių ir kitų tautybių karių. Atsiminimuose apie belaisvius išskirtini vaizdiniai:

¹¹⁰World War Two Anniversary: Part 8. By Judith Pay (on behalf of Ken Mulvey). Alfred (Alf) Thomson, Part 2. Prisoners of War. *New Zealand Society of Genealogists. Newsletter*, 2019, vol. 34, no. 9, p. 3. Prieiga per internetą: <<https://www.genealogy.org.nz/data/media/documents/Branches/Riccarton/2019-10-Riccarton.pdf>>.

¹¹¹SCHRENK, Lester. *The Evacuation of Stalag Luft VI (Heydekrug, East Prussia)*. Prieiga per internetą: <<https://www.airmen.dk/pdfs/schrenkevac.pdf>>.

¹¹²HATTON, Greg. *The Heydekrug Run*.

¹¹³Ibid.

¹¹⁴Ibid.

¹¹⁵SCHRENK, Lester. *The Evacuation of Stalag Luft VI (Heydekrug, East Prussia)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.airmen.dk/pdfs/schrenkevac.pdf>>.

¹¹⁶Ibid.

¹¹⁷BURGESS, James Reginald. Op. cit., p. 192.

1) Belaisvių kaip (*Feldgrau*) „pilkos masės“ vaizdinys. Akcentuojamos sunkiai pakeliamos gyvenimo sąlygos, tačiau sąlyginai nesunkus darbas. Belaisvių gyvenimą perteikiančiuose pasakojimuose vyrauja kančių dėl alkio, griežtos belaisvių kontrolės, antisanitarinių sąlygų (drėgmės, šalčio) vaizdiniai.

2) Mirties vaizdinys. Pataisos darbų kolonijoje Nr. 3 kalėjęs buvęs Lietuvos karo lakūnas Leonas Alekna pasakojo: „Mūsų, politinių kalinių, mirtingumas šiame lageryje buvo palyginti mažas, o karo belaisvių gana didelis. Beveik kiekvieną rytą matydavome, kaip po keliolika jų išveždavo laidoti į už lagerio esančias bendras mūsų kapines.“¹¹⁸ Vien per kelis 1944 m. mėnesius žuvo 13 vokiečių karo belaisvių. Pagrindinė mirties priežastis – distrofija. Ypač mirties vaizdinys atsispindi išlikusiuose karo belaisvių atsiminimuose apie Macikuose 1946 m. įsteigtos „evakuacinės“ specialiosios karo ligoninės Nr. 2652 pacientų situaciją. Juose pasakojama apie vokiečių karo belaisvių mirtis ir jų „laidojimo“ sąlygas. Tokie pat siužetai atsikartoja ir dalyje Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 kalinių, mačiusių karo belaisvių stovyklos Nr. 184 bei spec. ligoninės Nr. 2652 kalinių kasdienybės detales, pasakojimuose.

3) Antisanitarinių sąlygų vaizdinys greta lagerio Nr. 184 1945 m. atskiruose barakuose įkurtoje „2652-ojoje specialiojoje ligoninėje“. Čia buvo vežami sergantys belaisviai iš visų Lietuvoje esančių karo belaisvių lagerių, o sunkiausios būklės ligoniai guldomi į specialiąją ligoninę. Buvęs lagerio kalinys, vokiečių gydytojas Arno Schulze savo dieno-raštyje rašė, kad čia buvo gydomi įvairių tautybių atstovai: vokiečiai, austrai, lietuviai. 1945–1946 m. ligoninės būklė ir ligonių gydymo sąlygos buvo labai blogos dėl prastai įrengtų ir neapšildytų barakų. Žiemą trūko malkų, buvo mažai kūrenamos krosnys, pacientai gulėjo užsikloję plonomis antklodėmis ant šiaudais prikimštų maišų. Maistas buvo tik vandeniui skiesta „sriuba“. Pacientų apžiūros metu vos pavykdavo nuimti skudurus nuo žmonių, drebančių iš šalčio, kad būtų galima paklausti plaučius¹¹⁹. A. Schulze, rašydamas apie sąlygas specialiojoje ligoninėje, pažymėjo: „Šalia utėlių, daugybės blusų ir blakių, ypač nemalonios buvo žiurkės. Jos puldavo lavonus. Kad išvengtume tokio išniekinimo, mes savo mirusius draugus guldydavome ant lentos ir per balkį prakištomis virvėmis pakeldavome nuo žemės, kad žiurkės negalėtų prieiti.“¹²⁰

Ketvirtajai atsiminimų grupei priklauso Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 (GULAG'o Šilutės (Macikų) lagerio) kaliniai. Čia iki 1955 m. buvo kalinami neįtikę sovietų okupacinei valdžiai Lietuvos piliečiai, tarp jų – profesoriai, dvasininkai, kultūros žmonės, ūkininkai, taip pat moterys ir lageryje gimę jų vaikai. Iš Gardamo miestelio kilęs Juozas Žvirblis savo atsiminimuose pasakojo, kad buvo apkaltintas antitarybine veikla ir uždarytas lageryje¹²¹. Vainutuose gyvenęs Antanas Paulius į Macikus pateko po to, kai buvo

¹¹⁸ ALEKNA, Leonas. *Pirmieji „liaudies priešai“ Macikuose. Atsiminimai*. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, Macikų lagerio kaliniai A–M, b. 1; MĖLINAUSKAS, Stasys. *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, p. 92.

¹¹⁹ GINIOTIS, Ignas. Macikų karo belaisvių stovyklos ir GULAG'o lageriai 1941–1955 m. III dalis.

¹²⁰ Vokiečio, karo belaisvio išpūdžiai iš Macikų lagerio. *Šilokarčema*, 2012 07 31, Nr. 58, p. 6.

¹²¹ Macikai, smėlio kauburėliai... Pasakoja buvęs kaliniai ir liudininkai. *Pamarys*, 1989 06 13, Nr. 69, p. 3.

apkaltintas sabotažu¹²². 1946 m. Laurynas Lopas buvo suimtas ir nuteistas dešimčiai metų kalėti su turto konfiskavimu. Kaltinamojoje byloje jis buvo įvardytas buože, eseru, tautininku¹²³. Bronius Antanaitis, prieš patekdamas į Macikų lagerį, buvo apkaltintas tuo, kad „fašistinio režimo metais aktyviai dirbo fašistinių antisovietišką darbą [...] buvo uolus šaulys, tautininkų partijos ir kitų fašistinių organizacijų vadeiva“¹²⁴. Išlikusiems atsiminimams būdingi lagerio vaizdiniai:

1) Nepakeliama gyvenimo lageryje būtis. Pasak lageryje sesele dirbusios Genovaitės Lukoševičienės, prasižengusį kalinį trims paroms uždarydavo karceryje su duona ir vandeniu, kur nebuvo galimybės nei atsigulti, nei atsisėsti¹²⁵. Griežčiausiai, atskirtoje uždaroje zonoje, buvo laikomi politiniai kaliniai, nubausti dažniausiai 25 metų laisvės atėmimu¹²⁶.

2) Prastų sanitarinių sąlygų vaizdinys. Macikuose kalėjusiųjų sanitarinės sąlygos buvo skurdžios. Per visą lagerio egzistavimo laikotarpį kaliniams trūko lovų, patalynės, antklodžių. Kaliniai neturėjo pakankamai viršutinių ir apatinių drabužių, ypač šiltų žiemos metu, trūko avalynės. Pasak B. Antanaičio, skalbinių ir patalynės nedavė: „Savos apatinės drapanos neskalbiamos nuo prakaito ant kūno supuvo ir suplyšo. Iš namų atsiųstas pavogė.“¹²⁷ Nuo parazitų kas dešimtą dieną leisdavo į pirtį, kur buvo galimybė nusimaudyti ir išdegtinti rūbus. Dėl to utėlių tarp kalinių nebuvo, bet su blusomis kova buvo neįmanoma¹²⁸.

3) Mirties vaizdinys. Macikuose kalėjęs J. Žvirblis pasakojo: „Vienus atvarydavo, o kitus jau nebegyvus vežimu, kurį tempė pakinkyta balta kumelė, vežė į čia pat esančias kapinaites. Iš pradžių negyvėlį, vežamą pro vartus, dar dėl viso pikto perdurdavo, paskui trenkdavo į galvą plaktuku... Tokios kalbos sklido lageryje.“¹²⁹ Lageryje žuvusiųjų tikrosios mirties priežastys buvo slepiamos, nes jas sąlygojo sunkus prievartinis darbas, šaltis ir badas. A. Paulius pasakojo: „Kaip vakarykštę dieną prisimenu vieną atsitikimą. Kaliniai ravi lagerio daržą. Stovi vienas vargšas, prieina brigadininkas, taip pat kalinys, šaukia, kodėl nedirbi, paskui smogia kumščiu. Kalinys nuvirsta. Kitą dieną pravėręs pirties duris pamačiau tą patį vargšą nuogą. Sukrėtė jo išvaizda: didelis pilvas ir vieni kaulėliai, net neįsivaizdavau, ką gali iš žmogaus padaryti badas. [...] Kitą dieną vargšas užbaigė savo gyvenimą.“¹³⁰ Lagerio medikai turėjo teisę „diagnozuoti“ tik širdies ligas, tuberkuliozę, plaučių uždegimą. Lageryje buvo slepiamos tikrosios mirties priežastys, kurias sąlygojo sunkus prievartinis darbas, atšiaurios kalinimo sąlygos, badas, epidemijos.

¹²² Ibid.

¹²³ *Veterinarijos gydytojas Laurynas Lopas*, p. 10.

¹²⁴ ANTANAİTIS, Bronius. Op. cit., p. 34.

¹²⁵ ŽIEMYTĖ, Ivona. Op. cit., p. 3.

¹²⁶ *Kultūros gyvenimas*, p. 10.

¹²⁷ ANTANAİTIS, Bronius. Op. cit., p. 71.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Macikai, smėlio kauburėliai... Pasakoja buvę kaliniai ir liudininkai, p. 3.

¹³⁰ Ibid.

4) Naktinių patikrinimų vaizdinys. Išlikusiuose atsiminimuose užfiksuotos prižiūrėtojų vykdytos kalinių patikros. Kareiviai, kai įsiverždavo į baraką, vienmarškiniai kaliniai susirikiuodavo ir bejėgiškai stebėdavo patikras: „Purtė, mėtė, kratė, visus daiktus suvertė į bendrą krūvą, sumaišė.“¹³¹ Tokios kratos buvo daromos kas dvi savaites. Lageryje kalėjęs Pranas Mišeikis pasakojo, kad jam baisiausi buvo būtent šie naktiniai tikrinimai: „Gerai, jei vasara, o viduržiemį „po baltųjų“ tekdavo vėjų ir šaltyje stypsoti po kelias valandas [...] Liepia gal dešimtą kartą išsiskaičiuoti. Nuo šalčio dreba pakinkliai.“¹³²

5) Lagerio administracijos ir sargybos (brigadų prižiūrėtojų) kaip „nužmogėjusių budelių“ vaizdinys. Pasak G. Lukoševičienės, kai gimusiems „kūdikiams, maitintiems vandeninga manų koše, sukakdavo dveji metukai, prižiūrėtojai išplėsdavo juos iš klykiančių motinų rankų ir kažkur išveždavo“¹³³. Kalinių darbo brigadoms prižiūrėti ir vadovauti iš kalinių buvo parinkti brigadininkai. Pasak B. Antanaičio, jais būdavo skiriami akiplėšiški, žiaurūs „blatnieji“¹³⁴. Brigadininkams pavesta nustatyti, kas kiek padirbdavo, ir pagal išdirbio normą skirti maisto davinį – nuo jų priklausydavo kalinių gyvenimas. B. Antanaitis tvirtino, kad su brigadininku nevertėjo pyktis: „Geras brigadininkas ras būdą padėti, o blogas arba užpykdytas gali visiškai pribaugti.“¹³⁵ Kaliniams prižiūrėti buvo skiriami patys žiauriausi „kriminalščiukai“, žmogžudžiai ir sadistai¹³⁶. Situacija pasikeitė, kai padaugėjo lietuvių sargybinių. Tuo metu atsirado galimybė kontaktuoti su artimaisiais. Pasak B. Antanaičio, lietuviai sargybiniai buvo geresni už rusus ir laikui bėgant padėjo kaliniams – iš sutartos vietos paimdavo laiškus ir persiūsdavo namiškiams¹³⁷.

6) Santykių tarp politinių ir kriminalinių kalinių vaizdinys. Aptikta liudijimų, kad santykiai tarp politinių ir kriminalinių kalinių buvo komplikuoti. Apie tai informacijos pateikė G. Lukoševičienė, kuri buvo paskirta prie barakų, kuriuose gyveno nėščios moterys. Prieš įdarbinimą ji buvo prisaikdinta, kad nieko „nematys, negirdės, nekalbės, nes kitaip ją pačią sukaustys lagerio pančiais“, bet vis dėlto jos atmintyje išliko epizodai apie sužvėrėjusius kriminalinius kalinius: „Mes nesikišdavome per pjautynes, net nešaukdavome sargybinių, tyliai laukdavome. Užsėsdavo dviese miegančiam ant galvos ir uždusindavo. Aš pasmalsaudavau, už ką „blatnosios“ kali: viena kirviu užkapojo savo vyrą, kita plaktuku uždaužė miegojusią pamotę. Sykį viena kalinė pamatė, kad jos vaikelio batukais apautas kitos kūdikis: jos peiliais badėsi, kraujas žliaugė.“¹³⁸ Kalinių gyvenimo sąlygas apsunkindavo juos užpuldinėjančios nuteistųjų grupuotės. Pavyzdžiui, J. Žvirblis pasakojo, kad į lagerį atveždavo apie 16–17 metų kalinių, kurie

¹³¹ ANTANAITIS, Bronius. Op. cit., p. 71.

¹³² Dvi žemaitės. *Išdraskytų lizdų gandrai: „pyliavų bylos“ pėdsakais*. Klaipėda, 2018, p. 33.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ ANTANAITIS, Bronius. Op. cit., p. 69.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ ŽIEMYTĖ, Ivona. Op. cit., p. 3.

¹³⁷ ANTANAITIS, Bronius. Op. cit., p. 76.

¹³⁸ ŽIEMYTĖ, Ivona. Op. cit., p. 3.

vieninga gauja užpuldavo vyresnį žmogų, atimdavo maistą, drabužius, tyčiodavosi¹³⁹. Lagerio teritorijoje buvo randami išniekintų ir pasmaugtų moterų lavonai.

7) Maisto stokos vaizdinys. Kalinių maisto racionas buvo menkas. Atsiminimuose aptikti liudijimai, kad kaliniai buvo maitinami sugedusio maisto atliekomis – žuvų galvomis, supuvusiomis daržovėmis. P. Adomaitis tvirtino matęs, kaip iš Klaipėdos atveždavo į lagerį maistui žuvų galvų: „Susmirdusios, bjaurios. Išversdavo šakėmis. Dėdavo į sriubą. Tai buvo kalinių maistas.“¹⁴⁰ Lageryje kalėjęs J. Žvirblis pasakojo, kad kaliniai buvo išsekę, išbadėję: „Griebdavo ir valgydavo net žoles, visokias atliekas.“¹⁴¹ Remiantis Macikų lagerio belaisvių atsiminimais, 1945 m. ir 1946 m. pradžioje jie badavo. Pagalbinio ūkio žemės ūkio produkciją lagerio personalas išvogdavo (likdavo bulvių, raugintų kopūstų, burokėlių ir kt.)¹⁴². Dėl prasto maisto ir nelengvų darbų lauko brigadų žmonės nusilpo. Jie būreliais vakarais slankiodavo apie šiukšlių dėžes ir pamazgų duobes, kapstydamo ir ieškodavo maisto atliekų¹⁴³. J. Žvirblis tvirtino, kad jam gyvybę išgelbėjo žmona, kuri atnešdavo maisto iš namų, ir jo staliaus amatas, kuris, gyvenant lageryje, buvo reikalingesnis¹⁴⁴.

8) Sunkaus darbo vaizdinys. Kaliniai dirbo nuo aštuntos iki aštuonioliktos valandos, išskyrus sekmadienį, su viena valandą trukusia pietų pertrauka. Po pusryčių brigados prie vartų rikiuodavosi po penkis. Prižiūrėtojai su medinėmis lentelėmis rankose skaičiuodavo penketukus ir leisdavo pro vartus, kur būrys ginkluotų sargybinių brigadas patikrindavo. Du kareiviai atkišę šautuvus eidavo priekyje, o kiti, taip pat atstatę ginklus, iš galo. Jeigu kolona būdavo didelė, dar po keletą kareivių eidavo šonuose ir vesdavosi šunis¹⁴⁵. Darže darbo zoną apsmagstydamo gairėlėmis ir perspėdamo, kad už ribų peržengimą būsią šaunama be jokio įspėjimo. Konvojus susėsdavo zonos kampuose ir į darbo reikalus nesikišdavo. Kaip pažymėjo B. Antanaitis, dienoms ilgėjant darbų daugėjo, bet maistas prastėjo. Nusilpę žmonės sunkiai judėjo. Viršininkai pyko, keikėsi, kaltino ir puolė brigadininkus, kad neragina dirbti, o brigadininkai laukuose mušė ir spardė žmones¹⁴⁶. G. Lukoševičienė pasakojo, kad moteris į darbą varydavo su masyviomis grandinėmis ant kojų¹⁴⁷.

9) Bandymų pabėgti vaizdinys. Stimulą bėgti suteikdavo sunkios kalnimo sąlygos ir nuolatinis badas. B. Antanaitis atsiminė kartu su juo kalėjusio iš Smilgų k. kilusio Šlamo pasakytus žodžius: „Aš bėgsiu. Ką badu kankintis ir vargti, geriau tegul nušauna.“¹⁴⁸

¹³⁹ Macikai, smėlio kauburėliai... Pasakoja buvę kaliniai ir liudininkai, p. 3.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² TININIS, Vytautas. Op. cit., p. 68–69.

¹⁴³ ANTANAITIS, Bronius. Op. cit., p. 74.

¹⁴⁴ Macikai, smėlio kauburėliai... Pasakoja buvę kaliniai ir liudininkai, p. 3.

¹⁴⁵ ANTANAITIS, Bronius. Op. cit., p. 72.

¹⁴⁶ Ibid., p. 72.

¹⁴⁷ ŽIEMYTĖ, Ivona. Op. cit., p. 3.

¹⁴⁸ ANTANAITIS, Bronius. Op. cit., p. 74.

Vieno tokio bandymo pabėgti metu jis buvo nušautas, o jo lavonas viešai demonstruotas lageryje¹⁴⁹. Pasak Macikuose kalėjusio J. Žvirblio, retai pabėgimai būdavo sėkmingi. Vienas bandymas buvo per iškastą požeminį tunelį, kurį kasė po vienomis iš lagerio dirbtuvių. Iškastos žemės buvo išnešamos ir slapta išbarstomos lagerio teritorijoje. Pasak J. Žvirblio, paskutiniu momentu vienas kalinių persigalvojo ir atsisakė bėgti. Kitas kalinys trenkė jam į galvą plaktuku ir įmetė į fekalijų duobę. Tačiau pastarasis krisdamas už kažko užsikabino, atsipeikėjęs naktį pradėjo dejuoti ir tai išgirdo sargyba. Visi bėgliai buvo sučiupti¹⁵⁰.

Išvados

LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijoje Nr. 3 kalėjusiųjų atminimas yra tapęs Lietuvos atminimo kultūros apie sovietines represijas dalimi, o Macikų lagerių kompleksas – istorijos politikos dalimi. Taip pat Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 atminimas palaikomas individualiuose sluoksniuose, t. y. buvusių kalinių artimųjų.

Aktyvi Stalag Luft VI atsiminimų grupė susiformavo Jungtinėse Amerikos Valstijose, kurią sudarė buvę karo belaisviai ir jų artimieji. Manytina, kad tai lėmė tas faktas, kad JAV valstybiniu lygmeniu teikiamas dėmesys Macikų belaisvių atminimui – dalyvauja atminimo renginiuose Macikuose. Tuo tarpu Didžiojoje Britanijoje pastebimos pavienės buvusių belaisvių artimųjų iniciatyvos atminti.

Stalag 331 (I C), kuriame kalėjo raudonarmiečiai karo belaisviai, atminimu rūpinasi Rusijos Federacija. Joje veikia keli karo veteranų ir karo belaisvių forumai, kuriuose mainomasi informacija apie belaisvių patirtis. Rusijos Federacija taip pat pastatė paminklą buvusių raudonarmiečių atminimui.

Sovietinio karo belaisvių lagerio Nr. 184 bei spec. ligoninės Nr. 2652 atminimas Vokietijoje ribotas. Vokietijoje Vermachto karių, kalėjusių Macikuose, atsiminimų grupė nesusiformavo. Vokietijos atstovai dalyvauja oficialiuose valstybiniuose minėjimuose Macikuose, tačiau pastebima, kad vokiečių karių aukų faktorius nėra išskiriamas – 2005 m. Vokietijos ambasada Macikų kapinėse pastatė paminklą visoms šioje žemėje palaidotoms nacizmo aukoms.

Macikų lagerių (Stalag Luft VI ir Stalag 331 (I C), LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus Nr. 3, LSSR NKVD 184-ojo karo belaisvių lagerio, LSSR NKVD 2652-osios specialiosios karo belaisvių ligoninės) atsiminimus palaikė buvę kaliniai ir jų artimieji, taip pat valstybiniu lygmeniu palaikomi viešieji prisiminimai.

2. Ištyrus ir susisteminus Macikų lagerių *atminties grupių* naratyvus paaiškėjo, kad išskirtoms keturioms atsiminimų grupėms (1) Stalag 331 (I C) belaisviai raudonarmiečiai,

¹⁴⁹ Ibid., p. 78.

¹⁵⁰ Macikai, smėlio kauburėliai... Pasakoja buvę kaliniai ir liudininkai, p. 3.

2) Stalag Luft VI kaliniai, 3) NKVD lagerio Nr. 184 kaliniai ir spec. ligoninės Nr. 2652 „pacientai“ Vokietijos ir jos sąjungininkų kariai belaisviai, 4) Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 kaliniai) būdingi panašumai ir skirtumai. Didžiosios dalies liudijimų, naratyvų ir vaizdinių reikšminiai turiniai (vaizdiniai) „tipiški“ karo belaisviams ir GULAG'o kaliniams. Išskirtini keli lagerių kasdienybės suvokimo skirtumai: a) antihitlerinės koalicijos Vakarų šalių karo belaisviams kasdienybė buvo „sunki rutina“, tuo tarpu raudonarmiečiams, Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviams bei GULAG'o kaliniams – „kančios ratas“; b) pabėgimų iš lagerių suvokimo skirtumas. Vakarų šalių karo belaisviai pabėgimus reflektavo kaip moralinę inspiraciją. Tuo tarpu belaisvių raudonarmiečių ir GULAG'o padalinio Macikuose kalinių *atsiminimų grupių* refleksijose pabėgimas – tai (iš)gyvenimo galimybė; c) vakariečiams karo belaisviams lagerio evakuacija buvo „The Great Exodus“ arba „Heydekrug Trip“; tuo tarpu belaisviams raudonarmiečiams – neišvengiamos žūties pranašas; d) skirtingas 1929 m. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais taikymas. Elgiantis su vakariečiais karo belaisviais buvo laikomasi nustatytų taisyklių, bet ne su raudonarmiečiais belaisviais. Pastarųjų neinspektavo Raudonasis Kryžius ir jokios paramos iš išorės jie negaudavo; e) Stalag Luft VI belaisviai turėjo galimybę vystyti intelektualinį gyvenimą, sportuoti, kultūrintis. Tuo tarpu Stalag 331 (I C) belaisviams raudonarmiečiams, NKVD lagerio Nr. 184 kaliniai ir spec. ligoninės Nr. 2652 „pacientams“ bei Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 kaliniai būdingas „nužmogintų esybių masės“ vaizdinys. Kalinimo metu juos supo fizinio ir moralinio smurto, mirties suvokiniai.

Visų išskirtų *atsiminimų grupių* liudijimų ir vaizdinių jungiančioji grandis – laisvės netekimo ir iš(si)vadavimo vilties suvokinys.

Šaltiniai

1. 392nd Bomb Group [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://b24.net/>>.
2. ALEKNA, Leonas. *Pirmieji „liaudies priešai“ Macikuose. Atsiminimai*. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, Macikų lagerio kaliniai A–M, b. 1.
3. ANTANAITIS, Bronius. *Žodžiai iš pragaro*. Vilnius, 1991.
4. *Dad's Story: Robert Thor Peterson. MIA/POW. 15th Airforce, 5th Wing, 2nd Bomb Group, 96th Bomb Squadron* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stalagluft4.org/pdf/dad's%20story%201a.pdf>>.
5. *Don Kirby* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stalagluft4.org/Don%20Kirby.htm>>.
6. Dvi žemaitės. *Išdraskytų lizdų gandrai: „pyliavų bylos“ pėdsakais*. Klaipėda, 2018.
7. *Ed Jurist* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stalagluft4.org/Ed%20Jurist.htm>>.

8. GRINČINAITIS, Sigitas. Macikų kapinėse – paminklas sovietų karo lakūnams. *Šilutės naujienos*, 2010 08 02, Nr. 55, p. 1, 8.
9. HATTON, Greg. *The Heydekrug Run* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/storiesHatton.htm>>.
10. *Interview with Walter Meadows*. 1922 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.memoriesofwar.org.uk/documents/Walter_Meadows.pdf>.
11. JOKUBAUSKAITĖ, Saulina. *Macikuose pagerbti Antrojo pasaulinio karo metu žuvę JAV kariai* [interaktyvus, žiūrėta 2015 05 27]. Prieiga per internetą: <http://www.silutesnaujienos.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=11323:macikuose-pagerbti-antrojo-pasaulinio-karo-metu-uv-jav-kariai&catid=81:naujienos&Itemid=136>.
12. KEE, Robert. *A Crowd is not Company*. London, 1989.
13. *Ken Fenton's War: A Blenheim Pilot Who Flew the Forgotten Bomber of the Forgotten Force of Bomber Command* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://kenfentonswar.com/stalag-luft-vi/>>.
14. KYLER, John R. *Stalag Luft 6-4*. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, F2-32/2.
15. *Kronika – REMEMOR* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://genocid.lt/centras/lt/2535/a/>>.
16. *Kultūros gyvenimas*, 1999 08 25.
17. Macikai, smėlio kauburėliai... Pasakoja buvę kaliniai ir liudininkai. *Pamarys*, 1989 06 13, Nr. 69, p. 3.
18. MĖLINAUSKAS, Stasys. Gyvenimas už spygliuotos vielos. *Pamarys*, 1994 05 07, Nr. 35.
19. *My POW Experience*. By S/Sgt. Lester F. Schrenk, 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.airmen.dk/pdfs/schrenkpow.pdf>>.
20. Pėdsakai neišblėso. *Komunistinis darbas*, 1963, Nr. 134, p. 5.
21. ROMILLY, Giles; ALEXANDER, Michael. *The Privileged Nightmare*. London, 1965.
22. SCHRENK, Lester. *The Evacuation of Stalag Luft VI (Heydekrug, East Prussia)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.airmen.dk/pdfs/schrenkevac.pdf>>.
23. *The American Air Museum* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.americanairmuseum.com/>>.
24. *Transcript of an Oral History Interview with Frederick M. Wald. Aerial Gunner, Air Force, World War II and Career*. Wisconsin Veterans Museum Research Center, 1996 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://wisvetsmuseum.com/wp-content/uploads/2017/03/Wald-Frederick-_OH252.pdf>.
25. *Transcript of an Oral History Interview with James Severa*. 2002 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://wisvetsmuseum.com/wp-content/uploads/2018/05/Severa-Jim_OH423.pdf>.
26. *T/Sgt Carter Lunsford (Boston, Mass)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.
27. *T/Sgt Frank Salemm* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.

28. *Veterinarijos gydytojas Laurynas Lopas*. Vilnius, 2002.
29. Vokiečio, karo belaisvio išpūdziai iš Macikų lagerio. *Šilokarčema*, 2012 07 31, Nr. 58, p. 6.
30. *Wally's War: The Wartime Story of Wally Layne* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://wallyswar.wordpress.com/pow2/>>.
31. *Warrant Officer Basil Cotton* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.pegasusarchive.org/pow/basil_cotton.htm>.
32. *World War Two Anniversary: Part 8. By Judith Pay (on behalf of Ken Mulvey)*. Alfred (Alf) Thomson, Part 2. Prisoners of War. New Zealand Society of Genealogists. Newsletter, 2019, vol. 34, no. 9, p. 3. Prieiga per internetą: <<https://www.genealogy.org.nz/data/media/documents/Branches/Riccarton/2019-10-Riccarton.pdf>>.
33. ZAMBAL, Walter. *Historical Source Material and Eyewitness Reports of the Crash of a US Air-Force Bomber in Waidhofen/YBBS – ST. Leonhard on February 23, 1944* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://login.waidhofen.at/getmedia/4779/3>>.
34. ŽIEMYTĖ, Ivona. „Pragaro duobė“ Macikuose. *Vakarų ekspresas*, 2002 07 30, Nr. 174, p. 3.
35. ЦУРКАН, Юрий. *Последний круг ада*. Одесса, 1967.

Literatūra

1. ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė; BUBNYS, Arūnas. Šilutės (Macikų) nacių karo belaisvių stovyklos 1939–1944 metais. In *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015, p. 18–59.
2. BEAUMONT, Joan. Rank, Privilege and Prisoners of War. *War and Society*, 1983, no. 1, p. 67–94.
3. BUBNYS, Arūnas. *Mokslinis pranešimas „Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941–1948 m.“* Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939–1948 m.“ 2015 m. gegužės 14–15 d. Prieitis per internetą: <https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf>.
4. BURAUSKAITĖ, Teresė Birutė; JANKAUSKIENĖ, Edita. GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m. In *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015, p. 110–143.
5. BURGESS, Alan. *The Longest Tunnel: The True Story of World War II's Great Escape*. London, 1990.
6. BURGESS, James Reginald. *Vanishing Voices: The Impact of Life Behind the Barbed Wire on World War II Prisoners of War*. Doctoral Dissertation. Georgia Southern University, 2008.
7. GANN, Emily. *Correspondence, Camaraderie, and Community: The Second World War for a Mother and Son*. Master thesis. Ottawa, 2012.
8. GINIOTIS, Ignas. *Macikų karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1941–1955 m. II dalis* [interaktyvus]. 2019 11 25. Prieiga per internetą: <<https://www.silaineskrastas.lt/kultura/silaines-sodas/maciku-karo-belaisviu-stovyklos-ir-gulago-lageriai-1941-1955-m-ii-dalis/>>.

9. GINIOTIS, Ignas. *Macikų karo belaisvių stovyklos ir GULAG'o lageriai 1941–1955 m. III dalis* [interaktyvus]. 2019 12 02. Prieiga per internetą: <<https://www.silaineskrastas.lt/kultura/silaines-sodas/maciku-karo-belaisviu-stovyklos-ir-gulago-lageriai-1941-1955-m-iii-dalis/>>.
10. MĖLINAUSKAS, Stasys. *Macikai: sugrįžimas atminties takais*. Šilutė, 2014.
11. RITTER, Rüdiger. *Mokslinis pranešimas „Antrojo pasaulinio karo ir pokario belaisvių stovyklos vokiečių kolektyvinėje atmintyje. Tyrimų apžvalga“*. Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939–1948 m. 2015 m. gegužės 14–15 d. Prieiga per internetą: <https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p10_rudiger_ritter_LT.pdf>.
12. ROLF, David. *The Education of British Prisoners of War in German Captivity, 1939–1945. History of Education*, 1989, no. 18.
13. TININIS, Vytautas. *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių Macikų lageris 1945–1948 m.* In *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais* Šilutės apylinkėse. Vilnius, 2015, p. 60–109.

“Memory Groups” of Macikai Camps and Their Characteristic Narratives

Dr. Justas Stončius

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archeology, H. Mantas st. 84, Klaipėda.
E-mail: justston@gmail.com

Summary

The Macikai Camps are prison structures of two totalitarian regimes – Nazi and Soviet. Due to the diversity of the national groups imprisoned there, their experiences, the complex of this camp has become a unique object of exceptional historical and cultural significance on the national and international scale. Historiography has analyzed the development of the history of the Macikai Camps, however, it can be noticed that so far academic discourse has not paid more attention to researching the memoirs of prisoners of war and civilians. By the way, the ego-documents reflecting the micro-world of imprisoned persons, in which the narratives conveying “atrocities experiences” are captured, help to reveal the characteristics of the violent system and keep the criminal activities of totalitarian political regimes in the collective memory. In this article after examining the experiences unfolding in the memoirs and identifying the dominant narratives, it is possible to assess what is important to emphasize in the discourse of the culture of remembrance, which would not be far from the authentic

experiences of prisoners of war and prisoners of GULAG. Based on the memoirs, the aim is to analyze the narratives formed by the memory (or memoirs) groups of the Macikai Camps, summarizing their content and systematizing the plots that dominate them: conditions in prisons, relations with the management of the camps, attempts to escape, etc.

Gauta / Received 2021 04 22

Priimta / Accepted 2022 06 01